

BÁRDOS KORNÉL:

*XVI—XVII. SZÁZADI SZÁMADÁSKÖNYVEK
ÉS JEGYZŐKÖNYVEK KIEGÉSZÍTŐ ADATAI
„ERDÉLY ZENETÖRTÉNETÉ”-HEZ*

Az utóbbi években elkészült Magyarország Zenetörténete II. kötete (1541—1686) kéziratának írói számára nélkülözhetetlen és biztos alapnak bizonyult az Erdély zene-története.¹ Szerzője 1936-ban tömör, koncentrált összefoglalását nyújtja dolgozatában a korabeli kutatások — elsősorban Szabolcsi Bence — eredményeinek. Rámutat a három nemzet, a magyar, szász és román nép sajátos és közös értékeire a műzene és a népzene terén egyaránt.

Az elmúlt félévszázad alatt újabb források feltárása által természetesen gazdagodott az ismeretanyag. Ezen újabb eredmények azonban nem cáfolták, hanem igazolták Bartha Dénes 1936-os koncepcióját és mondanivalóját még árnyaltabbá tették.

Mi ez alkalommal sajátos területről, a városi zeneélet alapját és folyamatát igazoló forrásokból kívánunk kiegészítő adatokkal hozzájárulni az 1936-os eredményekhez. Az Országos Levéltárban ugyanis mikrofilmen Segesvár, Beszterce és Kolozsvár korabeli számadáskönyveit és Beszterce városi jegyzőkönyveit olvashattuk, amelyek éppen a városi zenészek, a toronyzenészek és más városi alkalmazottak folyamatos működését igazolják szűkszavú bejegyzések által.

Igazat adunk Bartha Dénesnek, amikor megállapítja: „Elég nagy számmal maradtak fenn azonban a városi zenészek életét meghatározó kultúrtörténeti adatok: ezek per-se a vonatkozó források (számadáskönyvek) jellegének megfelelően alig mennek túl a legszűkebb értelemben vett biografika határán: a gyakorlati zeneéletről nem világosítanak fel.”² Ámde a lényegét bizonyítják: a korabeli szabad királyi városok zenei struktúráját meghatározó toronyzenészi, városi zenészi intézmény létét Kolozsvárott és a szabad királyi városi kiváltsággal bíró szász városokban, esetünkben Segesvárott és Besztercén is.

Kolozsvár magyar nyelvű számadáskönyvei az ún. Sáfárkönyvek³ 1550—1665 között egyfolytában jelzik a szabad királyi város trombitásainak azaz toronyzenészeinek fizetését, sok esetben nevét is. Megkülönböztetik őket a városkapuk őrsegeitől. Fizetésüket a városi alkalmazottak sorába negyedévenként írják be. (Kántoros szolgáltnak is nevezik őket, mert a negyedévenként esedékes kántorböjtök alkalmával kapják fizetésüket.) Kézpénzben átlag az első trombitás évi 70—80 Ft-ot, a „szolgája”, azaz a toronyzenész legény évi 40—50 Ft-ot kapott. Úgy tűnik, általában két-három trombitása volt a városnak és természetesen az „inasok”, azaz a tanulók, akik fizetést nem kaptak. Mint más városokban, itt is feltüntetik időnként a ruhapénzüket („posztópénz”) és a terményjára-dékukat is. A városi tanács a torony fűtéséről — amely a Szent Mihály-templom tornya volt — rendszeresen gondoskodik. 1631-ben részletesebben is szólnak erről és az élel-

¹ Bartha Dénes, Erdély zene-története. Különlenyomat a Történeti Erdély-ből. Budapest 1936.

² Uo. 31. l.

³ Országos Levéltár (OL) mikrofilm 28 954—28 977 doboz.

mezésüket is említik: „Veött Lakattos Giorgj Uram az egyház fön az Toronban az Trombittasok számára egy seker senet, hazza hozásavall ettellekel ittallokal minden költségel teött mind együtt f. 7 d 22.”⁴ (György Lajos az egyházi számadáskönyvre hivatkozva elmondja, hogy ugyanezen évben a Szent Mihály-templom tornyának erkélyét megjavították, a toronyba kemencét is helyeztek.)⁵

A számadáskönyvi bejegyzések alapján nagyjában megállapítható a hosszabb ideig szolgáló toronyzenészek működési ideje is: Antal (1582—1596), Gergely (1591—1602), Brassai Márton (1602—1638), Markos (1605—1621), Ambrus (1623—1631), Simon (1629—1660), Olasz István (1629—1631) és János (1638—1660).

Külön érdekessége a Sáfárkönyvnek, hogy a város falai közt időnként tartózkodó erdélyi fejedelem udvartartásának élelmezéséről is gondoskodnak, s ezeket az adatokat is bejegyzik: „Őfelsége bejövételére, Princeps tiszteletére, Nagysága Szolgáinak, Urunk udvarnépének, Musikásinak” és hasonló kifejezésekkel jelzik a költségeket.

Néhány esetben részletesebben is megjelölik az udvari zenészeket, ha nem is nevükön. Bethlen Gábor utolsó évében, 1629-ben „Urunk Ő felsége négy olasz Musikusának, tíz magyar trombitásának, orgonás mesterinek, négy német trombitásinak, hegedűsinek, hárfásának, lantosinak, síposinak, gyalog dobosinak. Őfelsége Asszonyunk négy trombitásinak” élelmezési kiadásait jegyzik be. 1631-ben, I. Rákóczi György idejében a felsorolásban hiányzanak az olasz zenészek: „Urunk Nagysága sipossi recordálván... Az Musikusoknak ebéd: Német dobosoknak, Német siposoknak, Trombitásoknak, Magyar dobosoknak, Magyar Siposoknak.” II. Rákóczi György zenészeiről 1649-ben írják: „Urunk Ő Nagysága tiz trombitásinak, Kántorának, Az kornéta hordozónak, Török siposinak, Trombitásinak”, más helyen: „Ő Nagysága szolgálinak: Trombitás Tamásnak, Zakariásnak és Györgynek, Dudás Györgynek, Sipos Jánosnak és Hegedűs Györgynek” étkeztetéséről hallunk. Zenészeiről még 1655-ben is találunk ilyen adatokat, ha kevesebbet is: „Urunk Ő Nagysága török siposinak, dobosinak, tiz trombitásinak.” Mindezek a bejegyzések megerősítik és kiegészítik Szabolcsi Bence adatait, amelyekre Bartha Dénes is utal.⁶

*Segesvár számadáskönyvei*⁷ 1563—1685-ig néhány év kivételével állandóan feltüntetik a toronyzenészek, orgonisták és rektorok fizetését. Csak két orgonista nevét találjuk: Georgius 1563—1566-ig, Michael 1575-ben szerepel. A toronyzenészek közül 1566-tól négy éven át Petrus, 1573-ban és 1574-ben Stephan és Thomas nevét írták be. A 17. században több toronyzenészt ismerünk: 1608—1609-ben Thomas Valentin, 1612—1615-ig Michael és Johann, 1621-től Martin a toronymester. Mivel 1629-ben Martin Christoph és Martin Glockel is szerepel, nem dönthető el, közülük melyik működik már 1621-től. 1631-től Michael Fischerrel együtt muzsikálnak hat éven át. 1638-tól Martin Christoph, majd 1643-tól Stephan Helwig nevét találjuk Andreas nevű toronyzenésszel együtt. 1671—1685-ig aztán Laurentius és Christianus városi trombitások fizetésének adatait olvassuk. 1621. jan. 11-i dátummal az új toronymesternek átadott hangszerek leltárát is beírták. Régi hangszerek a toronyban: két trombita, egy harsona, egy pommer, egy schalmei. 1621-ben vásárolt hangszerek viszont: egy harsona, egy cink és egy trombita. 1579-ben a tanulók iskoladráma előadásáról, 1679-ben a húsvéti kántálásokról szólnak. Ugyanezen évben 126 Ft-ot fizet ki a városi tanács orgonajavításra is.

⁴ Uo. 226. l.

⁵ György Lajos, A kolozsvári Szent Mihály egyház. Cluj-Kolozsvár 1924., 32. l.

⁶ Szabolcsi Bence, A XVII. század magyar főúri zenéje (1928). In: A magyar zene évszázadai I. Budapest 1959., 246—249. l.

⁷ OL mikrofilm 12 876—12 881 doboz.

Beszterce városi trombitásainak működését is folyamatosan bizonyítja a számadáskönyvek 1540—1646-ig tartó sorozata.⁸ 1552-ben készült el a toronybeli lakásuk. Néhányuk nevét is beírták: 1558—1560-ig Thomas, 1561-ben Johann neve olvasható. 1564-ben Stephan felvételéről írnak. 1569—1573-ig ismét Johann, majd 1574-ben és 1584-ben Clement Gotsched nevét találjuk. 1587—1593-ig Petrus nevét minden évben feltüntetik. A 17. században viszont egyetlen esetben sem látjuk nevüket, csupán a járandóságukat. 1584. jan. 6-án a kolozsvári városi trombitásnak — bizonyára Antalnak — szerepléséért egy forintot adnak, 1643 júniusában pedig a fiatal szebeni toronyzenészt esküvője alkalmával két forinttal jutalmazták.

Mivel a számadáskönyvek az iskola tanárai közül csak a rektor fizetését jelzik, a besztercei kántorok nevét nem ismerjük. Csupán arról találtunk adatot, hogy 1606-ban és 1607-ben a kántor részére 6, ill. 12 Ft-ot utalnak ki, bizonyára a tanácsi lakomán való szerepléséért. 1593-ban a diákok iskoladráma előadásáért két forintot, 1635-ben a diszkantisták hasonló összeget kapnak.

Az orgonisták fizetését évről évre megtaláljuk, de néhányuk a nevét is: Johannes (1549—1564), Jacobus (1568—1569), Bartholomeus Süssmilch (1570—1574),⁹ Melchior (1574) és Hieronimus (1587). Az utóbbi Segesvárról érkezett, az útiköltségét is kifizetik és 1574-től a város orgonistája. 1602-ben halt meg.¹⁰ Rajtuk kívül még Georg Caper orgonistáról hallunk, akinek ruhasegélyre beadott kérvényét a városi tanács 1578. szept. 23-i gyűlésének jegyzőkönyvéhez mellékelve találjuk: „...nagyon kérem... méltóztassanak nyolc ft-ot adni, szeretnék feleségemnek ruhát vásárolni.”¹¹ Szintén a számadáskönyvben 1638 januárjában bejegyzést olvashatunk arról, hogy 300 Ft-ot fizetnek ki az orgonaeépítőnek. Az összeg nagyságából ítélve a Jacob Leidens lengyel orgonaeépítő által 1570-ben épített hangszer átépítéséről, esetleg újnak készítéséről lehet szó 1638-ban.¹²

A 17. századi városi jegyzőkönyvek is megőrkítették néhány — számunkra — érdekes zenei adatot: 1637-ben a felnőtt iparos és egyéb legényeknek megtiltják az ún. kakaslövés játékot, de a diákoknak továbbra is engedélyezik.¹³ (Dück szerint Brassóban húsvéthétfőn a Surrexit Christus hodie dallamával vonultak ki a diákok a városon keresztül a kakaslövés ünnepélyükre.)¹⁴

A városi tanács a 17. század közepén többször is foglalkozik a lakodalmi zene kérdésével. Ezek az intézkedések természetesen a város toronyzenészeit és a magán zenészeit is érintették. Nem ismerjük a hátterét, miért hozták korlátozó rendelkezéseiket 1637 januárjában és márciusában. Az előbbi gyűlésen a lakodalmi zenélést este nyolc óráig engedélyezik. Tilos utána a lakodalmas ház belső zugaiban még a lantzene is. Magánösszejöveteleken tilos a muzsikálás.¹⁵ Az utóbbi gyűlésen is csak a lakodalmakon engedélyezik a zenét. Egyébként tilos a hegedűsök, sőt a citerások zenéje is.¹⁶ 1653. dec. 20-án

⁸ Uo. mikrofilm 296—298. doboz.

⁹ Róla tudjuk, hogy 1563—1564-ben a soproni Szent Mihály-templom orgonistája volt. Lásd Bárdos Kornél, Sopron zeneje a 16—18. században. Budapest 1984., 16. és 369. l.

¹⁰ OL mikrofilm 499 doboz 1601. dec. 22. és 1602. jan. 24. Végrendelete és javainak összeírása III d Nr 5., 196—197. l. Monok István szíves adata.

¹¹ Uo. mikrofilm 324 doboz. Városi jegyzőkönyv 257. l.: „... Ist deshalb mein vleissigs Bitten... wollen mir 8 fl geben auf das ich mir an dem Weib ein Kleidt mecht kaufen... Georg Caper Organist.”

¹² Benkő András, Levéltári adalékok Beszterce XVI. századi zenei életéhez. Kiny. a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXI, 2. sz. 202—203. l.

¹³ OL mikrofilm 325 doboz 1637. márc. 28., 95. l.: „Das Hanen schiessen ist den grossen Handwerk Gesellen vnd andern jungen Männern auswendig der Stadt verboten. Den Schulljungen soll es zugelassen sein.”

¹⁴ Dück, Joseph, Geschichte des Kronstädter Gymnasiums. Kronstadt 1845., 30—37. l.

¹⁵ OL mikrofilm 325 doboz 1637. jan. 18., 95. l.: „Musica Instrumentalis in nuptiis ad tempus concessa. Hac tamen cautione, ut post octavam ne audiatur chelis sonitus in domus nuptialis angulis. Caeterum in conviviis privatis prorsus denegatur.”

¹⁶ Uo. 1637. márc. 28., 96. l.: „4. Das Seitten Spill soll auch gantz abgeschlagen sein, so woll zittern als geigern. Allein auff den Hochzeiten wirdt das Seitten Spill nach gegeben, aber nur biss zu bequemer Zeit formals beschlossen.”

már a magán-összejövetelek zenéjével nem foglalkoznak. Viszont elfogadják a 15 pontból álló lakodalmi rendeletet, amely 1654. ápr. 18-án lett érvényes. A néprajzi szempontból fontos dokumentumban a korabeli lakodalomnak mindegyik részletével foglalkoznak és utasításokat közölnek hozzá. A 10. pontban a zenészeknek járó díjat két forintban határozzák meg,¹⁷ a 11. pont pedig a lakodalmi Hajnal-zenéről szól. Ebben az aszszonyok nem vehetnek részt.¹⁸ Magyarországon az esküvői Hajnal-zenéről jelenleg ez a legkorábbi írásos adat, amely viszont már élő hagyományt rögzít!¹⁹

A besztercei toronymester, azaz városi trombitás tanította fizetés fejében zenére Gróf Csáki István trombitását és vejének Kornis Gáspárnak inasát. Trombitájuk és egyéb holmijuk elküldése ügyében fordul Kornis Gáspár 1679-ben Gyekéről írt soraival a besztercei bíróhoz: „Mint jó akaró Szomszéd Uramnak szolgálók és Istentül minden jókat kívánok Kegyelmeteknek! — Igen bizodalmosan mint jó akaró Uramat kelletek kegyelmedet megh találnom onnankivül származván be Groff Csáki István Apám Uramnak egy jobbágy Trombitássa, mellyis Kegyelmetek várossában lakot edigé, mostan pedig mivel feleségem után nekem jobbágyom jó akarattja szerént ide sedealt hozzám, igaz dolog, hogy Kegyelmetek trombitássa mellet lakot ugyan egy ideigh nekem is egy jobbágy Inasomal edgyüt, mellyet fizetésemért tanitot Kegyelmetek Trombitássa, most mire nézve nem tudom mind a kettő el jőt onnat, trombitájokat és egyéb partékájokat ot hattak, noha ugyan en visza akarom küldeni kívált az egyiket az Gyülés után ha eléb nem, mind azon által Kegyelmedet kérem adattassa ki trombitájokat s egyeb partékájokat, ha szintén kárt tettek volnais, mestereknek en contentalom erettek, másut lakásokat mivel jobbágyim, megnem engetthetem, más dologhban enis Kegyelmed szolgálni kedveskedni igyekezem lenni ezel maradvan Kegyelmed jo akarója Datum Gyeke Die 23 Aprilis Anno 1679. Kornis Gáspár.” Kívül címzés: „Az becsülletes Besztercze Birájának nekem jo akaró szomszéd Uramnak”²⁰

Kiegészítő adataink sorát olyan ünnep idézésével zárjuk, amelyben a toronyzenészek és a kórus zenéjére is utalnak. 1684. szept. 18-án ifj. Apafi Mihály beiktatását tartották Gyulafehérvárott. Besztercén is ezen a napon emlékeztek meg erről. A városi jegyzőkönyvben örökítették meg az ünnep részleteit: Reggel 7— $\frac{1}{2}$ 8-ig harangzó vezette be az ünneplést. $\frac{1}{2}$ 8-kor a városi tanács tagjai, a városi tisztviselők és a diákok a templomba vonultak az ünnepi prédikáció meghallgatására. Utána ünnepi körmenet következett a templom körül: „A körmenet alatt a templom tornyában a toronyzenészek trombitákkal és dobokkal muzsikáltak. Az a szándék, hogy háromszor megkerülük a templomot, nem valósulhatott meg, mert a fenyegető és szörnyű vihar miatt a Herr Gott dich loben wir éneklése közben csak egyszer járták körül. A főkapun át visszatértek a templomba. A tanács tagjai a szokásos helyükön, az ifjúság pedig a kóruson az orgonáig helyezkedett el. A szentírás egy fejezetének felolvasása után két szép motettát adtak elő.” Az istentisztelet után a diákok az iskolába vonultak, majd haza engedték őket. A tanács tagjai

¹⁷ Uo. 179. l.: „Den Seitten Spillern oder Geigern sollen ebnermassen von einer Hochzeit nur f. 2 gegeben werden.”

¹⁸ Uo. 180. l.: „11. Im Hajnal singen vndt klingen soll auch rechter Zill vndt mass gehalten werden. Bevor aus wirt den Weibern solches gantz abgeschlagen, damit niemandt dadurch geergert nach Gott erzürnet vndt gelästert werde.”

¹⁹ Lásd Apor Péter adatait Bartha Dénes id. mű 12. l.; továbbá Domokos Pál Péter, Hajnal, hajnalnóta, hajnalozás. Ethnographia 1961, 254—255. l.; Szomjas Schiffert György, Hajnal vagyon, szép piros... Budapest 1972., 69—72. l.; Bárdos Kornél, Adatok a kassai „városi trombitások” történetéhez. Zenetudományi dolgozatok 1982., 84. l.

²⁰ Fejér megyei Levéltár Vathy József letéte Nr. 162., 7—8.

előbb a városbírók kísérték haza, majd maguk is otthonukba tértek. A templom tornyából zászlóval jelt adtak, és ünnepi lövések kezdődtek a bástyákról és a tornyokból. Ünnepi lakoma következett, a főtéren felállított hordókból bor folyt, és az egész napot ünnepi hangulatban töltötték.²¹

²¹ OL mikrofilm 325 doboz 327—330.1.: „... vndt vnter dem Process ist auff dem Kirchenthurn die Parpaucken geschlagen vndt von den Trompetern geblasen worden. Im willens, dass man 3mahl hette umbegehen sollen, aber wegen eines sehr grausamen vndt schrecklichen Donnerwetter halben gar kaum einmahl den Process verichten könen mit dem Gesang: Herr Gott dich loben wir etc. sind also oben zur obenbenandter Thür wiederumb in die Kirche hinein gangen vndt Ein Ampl. Senatus der in Chor in ihre gewönliche Stelle gesetzt, die Jugendt in der Kirchen im Chor behalten biss auff der Orgel nach Vorlesung eines Capitels zwen schöne Muttetten gespielt worden.”